

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

GÜNEY - DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

10 - 11

1981 - 1982

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1983

BULGAR HALK YAZININDA
(ÖZELLİKLE HALK TÜRKÜLERİNDE)
TÜRK MOTİFLERİ *

M. Türker ACAROĞLU

I. KAYNAKÇA

Bulgar halk yazını ürünleri, tıpkı Türk halk yazını ürünleri gibi, uzun zamanlar, saptanmadan kalmıştı. Bu yüzden, sözlü olarak kuşaktan kuşağa geçerken, bunlarda kimi değişme, unutmaya ya da atlamalar olmuş; son zamanların, tarihsel koşulların, yeni yaşam anlayışlarının etkisiyle, yerlerini başkaları almıştır. Günümüze kadar gelebilen Bulgar halk yazını ürünleri, ilk biçimlerinden çok uzaklaşmıştır. Çünkü, bunlarda, bir hayli tarihsel yanlışlar yapılmış, çeşitli dönemlerin ve kişilerin, üstelik de olgu ve olayların birbirine karıştırılmış olduğunu görüyoruz.

Bulgar halk yazını, geçen yüzyılın başlarına dek toplanmış değildi. Bu işe ilkin girişen, bir Sırp'dır: Vuk Stefanoviç Karaciç, «Dodatak k Sank-Peterburgskim sravnitelnim rieçnitsima sviu iezika i nariçia s osobitim ogleğima bugarskog iezika» (Viyana, 1822) adlı yapıtında, 27 Bulgar halk türküsünü yayınlamıştır. O tarihten sonra, Bulgarlar, kendi halk yazını ürünlerini kendileri toplamağa başladılar. Bugün artık büyük bir nicelik gösteren bu çabaların verimleri, birçok dergide, ayrıca kitap ve broşürler biçiminde yayınlanmış bulunmaktadır. En önemlileri, şunlar: G.S. Rakovski «Pokazalets», Odesa, 1859; Miladinov Kardeşler «Bilgarski narodni pesni», Zagreb, 1861; V. Çolakov «Bilgarski narodan sbornik», Bolgrad, 1871; A.T. İliev «Sbornik ot narodni umotvoreniya i dr.», Sofya, 1889; K.A. Şapkarev «Sbornik ot bilgarski narodni umotvoreniya», Sofya, 1891; P.R. Slaveykov «Bilgarski pritçi ili poslovitsi i harakterni dumi», I. bölüm, Filibe, 1889, II. bölüm, Sofya, 1897.

* Mayıs 1979'da İstanbul'da Atatürk Kültür Merkezinde düzenlenen I. Balkan Yazar Örgütleri Toplantısında Türkiye adına özeti okunan bildirinin tamamıdır.

Bulgar halk yazını ürünleri için başvurulacak en büyük ve önemli yapıt ise, Bulgar Milli Eğitim Bakanlığının 1889 yılından beri Sofya'da düzenlice çıkardığı «Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knijnina» dergisi ciltleridir.

II. TARİHTE TÜRK-BULGAR İLİŞKİLERİ

Türklerle Bulgarlar, köken bakımından bir ve aynı ulustur; son yıllarda moda olan bir deyimle «Türkkik» budunlardır, bunlar. Bulgar (yerli dilde: Bilgar) adı bile öztürkçedir. Bu ad, Türkçe bir kökten türemiştir. Hazar, Subar, Kabar, Balkar adlarında da olduğu gibi, -r/-ar ekiyle gelişmiş bir sözcük olup, kimilerinin sandığı gibi, «Volga (İdil) adamı» (İ.D. Şişmanov vb.; Bulgar, Bolgar ~ Volgar) ya da «başkaldıran» (A. Vambéry vb.) anlamına değil, «karışık, melez» anlamındadır (Kök-Türkçede, Uygurcada, Komancada, Çağataycada bulgamak = karıştırmak, bulamak, bulganmak = karışmak, bulanmak, bulgak = karışıklık, bulak, bulgaştırmak = birbiriyle karıştırmak, bulaştırmak, Türkiye Türkçesinde bulamak, bulanmak, bulaştırmak). Bu etimolojiyi ilkin ortaya koyan W. Tomaschek'tir (Stuttgart, 1897). Bunu kabul eden Bulgar ve yabancı bilginler de var: Bulgarlardan V.N. Zlatarski, «İstoriya na Bilgarite ot poyavata im v Evropa do osnovavane na Bilgarsko Tsarstvo na Balkanskiya poluoostrov» (Sofya Üniversitesi yaylığı, cilt X-XI, Sofya 1915, s. 15) ve «İstoriya na Bilgarskaya dirjava prez srednite vekove», cilt I, 1918, s. 37); St. Mladenov, «Ezika na Asparuhovite bulgari» (Sofya Üniversitesi yaylığı, cilt XVII, Sofya, 1921, s. 208-210) ve «Geschichte der bulgarischen Sprache», Berlin-Leipzig, 1929, s. 17). Macar bilginlerinden Gyula Németh, «La Provenance du nom «bulgar» (toplu bir yapıtta, cilt II, Krakow, 1927, s. 217-222). V.F. Miller, J. Markwart, A. Zeki Velidi Togan vb. göre, Bulgar ve Balkar adları, birbiriyle ilgilidir, Balkar Türkçesiyle Bulgarca arasında ilişki vardır.

Bugünkü Bulgarların dedeleri olan, Proto-Bulgar denilen en eski Bulgar Türkleri, Asparuh Han'ın yönetiminde, orta çağlarda, kuzeyden güneye, Tuna kıyılarına dek inerek, Balkan yarımadasında bağımsız bir devlet kurduktan (681) sonra, Evrasya Türk kümelerinden doğal bir biçimde uzaklaşmışken bile, kan ve özyapısındaki arılığını uzun süre korumuştur. Ancak, maddesel-tinsel uygarlık kılavuzluğunu yaptıkları yoğun bir Slav ögesi ortasında yaşamak zorunda kalan bu Türk azınlığını, zaman, adlarından başka her şeylerini unutturmak, yitirmek tehlikesi karşısında bırakmıştır. Hele IX. yüzyılda hristiyanlığın benimsenmesin-

den sonra, Bulgarlarla Türkler arasındaki ilişkiler büsbütün, birdenbire kesilmiştir. Tarihte mutlu bir olay olarak Türk-Bulgar ilişkilerinin, bundan yedi yüzyıl sonra (XIV. yüzyılda) yeniden, doğrudan doğruya kurulduğu, ancak tarihsel koşullar, başlıca Slavlık ve Hristiyanlık nedeniyle, aslında bu bir ulusun, eskisi gibi, tek bir bütün biçiminde yeniden birleştirilmesinde, artık çok geç kalındığı, şaşkınlıkla gözlemlenir.

İşte, hep bu geç kalış yüzünden, Bulgar siyasa ve devlet adamı Stefan N. Stambolov'un (1854-1895) Sultan Abdülhamit II'ye yaptığı, Bulgaristan ile Türkiye'nin birleştirilmesi, hiç olmazsa, bir federasyon biçiminde yönetilmeleri önerisi de gerçekleşmemiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde edişinden (1878) sonra milletvekili (1880) ve Meclis Başkanı (1884) seçilen, Sırp-Bulgar savaşına (1885) katılan Stambolov, Rus Prensi Aleksandr I. Batenberg'in Bulgar tahtından indirilmesi (1886) üzerine, Saltanat Naibi seçilmişti. İşte, ünlü önerisini de tam o sırada yaptı; ama padişahça kabul edilmeyince, Alman Prensi Ferdinand'ın Bulgar Kralı seçilmesini destekledi (1887). Yedi yıllık başbakanlığı (1887-94) sırasında, Bulgaristan'ın Rusya'dan uzaklaştırılması politikasını güttü. Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya yöneldi. Sarayın adamlarınca Sofya'da daha 41 yaşındayken öldürüldü.

Beş yüzyıldan çok Türk egemenliğinde mutlu ve gönençli bir yaşam sürmüş olan Bulgarların tarihlerinin en uzun dönemini oluşturan bu barış ve dinginlik çağında, Türk ulusunun yalnızca yönetsel ve toplumsal değil, tinsel ve yazınsal etkileriyle de büyüyüp varsıllaşmış olduğu görülmektedir. Uzun yüzyıllar boyunca hep birlikte yaşama sonucunda, Türklerin egemenliklerine aldıkları uluslar arasında, belki en çok Bulgarlar üzerine büyük etkilerde bulunmuş oldukları, yanılığa düşmeksizin söylenebilir.

Türk egemenliği döneminde, doğal olarak, yazılı Bulgar yazını sustuğu için, bu ulus yüzyıllar boyunca sözlü bir yazınla geçinmiştir. Eskiden, yazılı Bulgar yazınına karşı, daha çok kral ve papazlar sınıfı ilgi gösterdiğinden, Türk egemenliğinde Bulgar devletinin ortadan kalkmasıyla, yazılı yazının da sona ermesine karşılık, sözlü yazın geniş bir gelişim alanı bulabilmiştir. Bu nedenle, biz, Bulgar yazınındaki Türk motiflerini, yazılı yazında değil, pek yakın çağlara değin sözlü kalmış Bulgar halk yazınında, özellikle bunun halk türküleri metinleri dalında araştırmayı yeğlemiş bulunuyoruz.

O halde, Bulgar halk yazınında inanılmaz derecede bol olan Türk motifleri, acaba, nelerdir?

III. YİĞİTLİK TÜRKÜLERİ

Bulgar halkının yiğitlik türkülerinde ilginç bir nokta olarak, en çok seslendirdiği kişiler, hep Türklerin Bulgaristan'a yayıldığı dönemde yaşamış gösterilmektedir. Kraleviç Marko, Voyvoda Yankula, Sekula Dentse, Bolen Doyçin, Lütitsa Bogdan, Voyvoda Momçil vb., bütün bu «yiğit»ler, Bulgar tarihi için oldukça geç bir dönem olan Türk egemenliği başlangıçlarında yaşamaktadırlar. Bu dönemden önce Bulgar yiğitlik türkülerinin bulunduğunu gösteren hiç bir belge yok.

1. *Kral Marko Türküleri* :

Bulgar halkının ağızında dolaşan yiğitlik türkülerinde baş kişi olan Kral Marko (Kraleviç Marko), gerçekten tarihsel bir kimsedir. Yalnız, ne zaman doğduğu üzerine, tarih, kesin bir şey söylemez. Sırbistan'ın kimi Makedonya topraklarını kendine bağlamasıyla genişlemesinden sonra, XIV. yüzyılda, Vardar ırmağı ile Arnavutluk dağları arasında, merkezi Prilep kenti olan bir bölgenin hükümdarı Vılkaşin'in oğlu olduğu bilinmektedir. Vılkaşin ölünce, Kral Marko, babasının yerine geçmiştir (1371). Kendi adına bastırıldığı paralarda görülen yazıdan anlaşıldığına göre, 1385 yılına kadar Marko, bağımsız bir kralmış. Çağın vakayinameleri, onu Bulgar Kralı ya da Bulgar Despotu, diye anarlar. 1385 yılında artık Türk yönetimini resmi olarak tanımış, Sultan Murat'a bağlanmıştır. 1394 yılında ise, Sultan Bayezit ve öteki bağımlı Beylerle birlikte, Eflak Voyvodası Mirço'ya karşı dövüşürken, Rovine ovasında ölmüştür. İşte, tarihin onun için yazdıkları bu kadarcıktır.

Gel gelelim, Kral Marko'nun Bulgarlar için önemi, yalnızca tarihsel değil, epik bir kişi olmasındandır. Yalnız Bulgar yazınının değil, Sırp yazınının da en popüler yiğiti odur. Bütün bir Balkan yarımadasını kaplayan üni, daha sağlığındaiken, kendisi için türküler yakılmasına, bunlardan kimisinin kendi önünde bile okunmasına neden olmuştur. İlk önce bu türküler, gerçek olguları olduğu gibi anlatırken, zamanla, değişikliğe uğrayıp bozulmuştur. Kral Marko'nun tarihsel kimliği silinerek, halk imgelemi, onun yerine, tıpkı bizim Köroğlu gibi, ozanca bir yiğit tipi oluşturmuştur. Türklerle ilgili tarihsel olgular da belirsizleşerek, daha eski ya da daha yenileriyle karıştırılmıştır. Marko'nun her zaman ve her yerde yaşayamayacağını düşünemeyen halkın hayal etme yetisi, yalnızca onun yaşadığı çağlarda olan olayları değil, ondan önce ve sonra olmuş bulunanları da ona yüklemekten zevk almıştır. Böylece düzülüp ortaya çıkan türküler, halkın yaradılışına uyduğu için, Bulgarlar arasında hemen yayılmış; XIV. yüzyılda Makedonya'nın büyük bir bölümü Sırbis-

tan'a bağlı bulunduğu için de, aynı türküler, Sırlar arasında da yayılmıştır. Sırp ve Bulgar halkları, ortak düşman belledikleri Türklerin karşısına, hep Kral Marko'nun epik kişiliğini çıkarmıştır. Böylece, Marko'nun iki halk gözünde gerçek bir «yiğit» sayılmasına, «ortak düşman» dedikleri Türkler neden olmuştur.

Bugüne değin saptanan Kral Marko çevresindeki türküler, 250 kadar olup 80.000 dize tutmaktadır¹. Mirçev gibi, kimi Bulgar yazını tarihçileri, bu türkülerini, motifleri bakımından, iki kümeye ayırmaktadırlar : masal (mythe) motifli ve tarihsel motifli türküler².

Birincilerin Türklerle hiç bir ilişkisi bulunmadığından, biz, hemen ikincilerin incelemesine geçmek durumundayız. Bu sonuncularda Marko, din ve halk uğruna yürekli bir yiğit, kölelerin ve güçsüzlerin gönlü yüce bir dostu olarak betimlenir. Bu türkülerin birçoğu, zamanla ve Kral Marko'nun gerçek kimliği ile hiç bir ilgisi bulunmayan bir takım tarihsel olguları konu edinmişlerdir :

Arap ülkesinden kapkara bir Arap, İstanbul'a Kral Konstantin'in kızıyla evlenmeğe gelmiştir. Kızı ondan kurtarmağa çağrılan Kral Marko, bu çağrıyı memnurlukla kabul eder. Kara Arabı, üç yüz «ak Arap»la birlikte öldürerek kralın kızını kurtarır³.

Bu türkünün konusunu, Sultan Orhan'ın Kral Kantakuzen'in kızı Teodora ile 1353 yılında yaptığı tarihsel evlilikten aldığı kuşkusuzdur. Yalnız, burada, Sultan Orhan kara Arapla, Kral Kantakuzen de Kral Konstantin'le yer değiştirmiştir, o kadar. Öteki türkülerde ise, Sultan Orhan «Okanya Sultanı Okan» diye anılır.

Görüldüğü üzere, bu türküde, Güney Slavlarının başlıca destan motiflerinden birini oluşturan eski Hristiyanlık-İslâmlık savaşımı ırlanmaktadır. Ortodoks inancına göre, bir hristiyanın başka dinden biriyle evlenmesi, hem günah, hem de aşağılama sayıldığından, biz, bu türküye etken olarak, az önce andığımız ünlü tarihsel evlenmeyi benimseyebiliriz. Aslında, Marko, Bulgar halk türkülerinde, her zaman «ulusal din» denilen hristiyanlığın savunucusu olarak gözüktür. İslâmlığın tipik temsilcisi ise, «kara Arap»tır. Rumeli'ye geçen ilk Türk ordusu saflarında, öyle anlaşılıyor, esmer kimseler, arap zenciler de bulunmuş olacak. Esmerlikleriyle Bulgar halkının imgelemine pek çok etkileyen bu zenciler, Bulgarlar üzerinde büyük bir korku doğurmuş olmalı, ki Türklere ayrıca «ak Arap» demek zorunda kalmışlar. Sonradan Türkler Avrupa'da iyice yerleşip ege-

1 D. Mirçev, Uçebnik po literatura, Plevne, 1921, 3. basım, s. 214.

2 Yine, s. 214.

3 Sbornik na Knijovnoto Drujestvo, c. I, s. 57.

menliklerine aldıkları uluslara kendilerini daha iyi, daha yakından tanıncı, sonraki türkülerde çokluk Türk padişahları görülür. Araplarsa, artık Türklerin yalnızca bağlaştığı, kimi kez de düşmanı olarak ortaya çıkar.

Başka bir türküde Marko, Sultan Selim'in kızı Aykuna'yı karı diye almak isteyen bir kara Araptan kurtarır⁴. Bu türküde Sultan Selim, Kral Konstantin'le yer değiştirmiş olacak. Sultan Süleyman ise, Kuleviç Banını «Türkleştirmek» (İslâmlaştırmak) ister. Ama, Marko işe karışır. Banla birlik olarak, yirmi bin askeri kılıçtan geçirir, dört paşayı tutsak alır ve «Bulgarlaştırır» (Hristiyanlaştırır)⁵. İşte, burada yine Hristiyanlık-İslâmlık savaşımı karşısındayız. Bununla birlikte, bu türkü gerçek kimi tarihsel olguları yansıtmaması bakımından önemlidir. Çünkü; Beyazıt II (1495) ile Selim II (XVI. yüzyıl) dönemlerinde Balkan hristiyanlarının yığınlar biçiminde islâmlaştığı (Bulgarların deyiimiyle «Türkleştiği») tarihte yazılıdır. Gerçekten, köken bakımından Güney Slavlarından olan Bosnalıların (Boşnakların) tanınmış kimi Boyar ya da Banları, Osmanlı İmparatorluğunda Paşalık ve Vezirlik gibi yüksek mevki ve rütbelere erişmek için, o sıralarda İslâmlığı (Türklüğü) benimsemişlerdir. İ.S. III. yüzyılın ünlü bir Sırp yiğiti olan Ban Kulin, XIV. yüzyılda Kral Marko ile birlikte, Türklere karşı yürekli bir din savaşçısı olarak, aynı türküde ortaya çıkmaktadır.

Eski Türk sultanlarının uyrukları olan Güney Slavlarının yaşamında yaptıkları - öyle diyelim - kimi sınırlamalar da yine bir bölük halk türküsünün çıkışına neden olmuştur. Bu sınırlamalar, yerleşik kimi alışkanlıkları ortadan kaldırmak eğilimi güttüğünden, halk, bunları ağır saymış, bunlardan kurtuluş yolları aramıştır. Sultan Murat «Beg», vaktiyle «Türkler (müslümanlar) şarap içmeyeler, kefereler (hristiyanlar) yeşil giymeyeler!» diye ferman buyurmuş. Marko, padişah fermanı falan dinlemeyerek, başına yeşil bir dolama sardığı gibi, Türkleri de Ramazan ayında şarap içmeğe özendirir⁶. Türkünün motifi tarihseldir. Nasıl, ki Sultan Murat III'ün, uyruklarında türlü-çeşitli kıyafet görmeyi yasakladığı, hele İslâmlara Kuran'da haram sayıldığı için, şarap içmeyi engellediği doğrudur. İşte, Türk padişahlarının eski töre ve göreneklerine karışmasına doğrudan doğruya başkaldıramayan Bulgar halkı, bunu, Kral Marko'nun kişiliğinde, sözlü yazınıyla yapmaktadır.

4 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı, Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knijnina, c. III, s. 100.

5 Yine, s. 103.

6 Miladinov Kardeşler, s. 180.

Başka bir türküde, Sultan Selim, kara Arabı, şarap içtiği için Marko'yu cezalandırmağa gönderir. Ama Marko, Arabın kellesini uçurduğu gibi, terkisindeki heybeye yerleştirip doğruca Sultan Selim'in huzuruna çıkar. Sultan, sözde, Marko'yu görünce biraz ürker, onu uzaktan tath dille karşılar, ondan kurtulmak için armağanlar verir, istediğini yapmak konusunda ona özgür bırakır⁷.

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Türk topraklarında yeni kilise ve manastırlar yapımını engellemesi üzerine, «Yedi yiğitle bir Arap» türküsü çıkmıştır⁸. Burada, Marko'nun «vezir ve padişah izni olmaksızın» Kosova'da 70 manastır yaptırdığı, oradan «geniş Üsküp'e» giderek, Ermiş Dimitr manastırını kurduğu anlatılmaktadır. Üsküp'te Sultan Murat'ın Marko'yu cezalandırсын, diye gönderdiği Arap ortaya çıkar. Ancak, Arap yine kelleden olur. Şu var, bu kez kelleyi Kral Marko değil de oğlu Sekula Detentse uçurur. Sahneye, yedi yiğitle bir Arap çıkar. Bunların savaşımını okurken, Homeros'taki coşkuyu duymak olasıdır.

Kral Marko'nun «Üç zincirli köleler»i kara Araptan⁹, yetmiş cariyeyi Macar Filip'ten¹⁰ nasıl kurtardığını anlatan türküler de tarihsel motiftir. Anlaşılan, dedelerimiz, kölelik dünyanın her yerinde pek yaygınken, savaşta tutsak aldıkları hristiyan kölelerini, Türk ordusunu yakından izleyen esircilere parasız vermekte ya da satmakta imişler. Kral Marko'nun koruyucu ve kurtarıcı olarak gözüktüğü yukarıdaki türkülere bu olgu motif vermiş olsa gerek. Marko'nun epik özyapısı bunlarda özellikle etkin biçimde görülmektedir.

Kral Marko'nun «Sarı bezirgânla sarı çifit»¹¹ ve «Köle Şayna»¹² ile yaptığı savaşım, Sultan Selim I döneminde de kilise-manastır gibi kimi hristiyan yapılarının satılığa çıkarılmış olmasını (1569) anımsatmaktadır¹³. «Kraleviç Marko ile sarı bezirgân» türküsünde; bir bezirgânın Ermiş Gora manastırına nasıl sahip çıkmak istediği, Marko'nun kimi kez yiğitlik, kimi kez de kurnazlıkla davranarak onu nasıl öldürdüğü, böylece «pâk Ermiş Gora»yı nasıl kurtardığı anlatılıyor. Ola, ki o sıralarda İspanya ve Portekiz'den kovulup başlıca İstanbul ve Selânik kentlerine yerleşen Yahudiler de bu gibi alım-satım işlerine karışmış olacaklar. Çünkü, Bulgar halk yazınının «Sarı çifit» türküsünde bir Yahudinin çok-

7 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı dergisi, c. III, s. 106.

8 Miladinov Kardeşler, s. 207.

9 Sbornik na Knijovnoto Drujestvo, c. I, s. 109.

10 Tserov, Hristomatiya, s. 84.

11 Sbornik na Knijovnoto Drujestvo, c. I, s. 151, 161.

12 Miladinov Kardeşler, s. 227.

13 D. Mirçev, s. 218.

ça varlığıyla ün kazandığı, sağlam bir siyasal sözügeçerliği bulunduğu, XV. yüzyılın ikinci yarısında padişahın sarrafı olduğu, 12 adaların mültezimi ve çorbacısı bulunduğu, Osmanlı İmparatorluğunda şaraptan öşür aldığı, paşalar ve vezirlerin etkisinden de ustaca yararlandığı öyküsü anlatılmaktadır. Osmanlı-Türk devlet yaşamında Yahudilerin bu önem ve rolü, Bulgar halk yazınına işte bu «Sarı çıfıt» türküsünü kazandırmıştır.

Bundan başka, Marko, Bulgar halk türkülerinde «Kızıoğlankız Arvatka»¹⁴ ve «Arnavut Gino»¹⁵ ile savaşım verir, «Nemse kraliçesi»ni¹⁶ korur, «Temişvar Güro»nun¹⁷ düğününde sağdıç olur, «Oğlu Sekula»yı¹⁸ Latin Kralının kızıyla evlendirir. Kral Marko'nun kendinden yiğit ufak çocukları, güçle değil de kurnazlıkla yendiğini anlatan türküler de ilginçtir. Bu olağanüstü çocukların Bulgar halk yazınına, Türkler eliyle Doğu masallarından geçtiği besbellidir.

Sonuç olarak, Kral Marko - kimi kusurlarına karşın - klasik bir epope kahramanı sayılabilir. Görünüşü, korku ile karışık saygı uyandırır. Sevecen bir oğul ve kardeştir. Gücsüzlerin, kölelerin dindar koruyucusudur. Pek hakça davranır. Olağanüstü mert, yiğit bir arkadaştır. Bütün bu nitelikler, onu Bulgarların ulusal bir kahramanı yapmıştır. Kestirilebileceği gibi, ulusal bir kahraman yenilemez, öldürülemezdi. Onun için, Kral Marko'nun eceliyle öldüğü, bir türküde anlatılmaktadır¹⁹. Bulgarlar arasında dolaşan bir söylence ise, onun ölmüş olmayıp, yüce bir dağda yaşadığı, orada geniş bir yeşil ovadaki büyük bir ağaç altında gölgelikte mermer bir sandalye üzerinde oturduğu masalını anlatır²⁰. Tam orada bir de pınar suyu şırıldamakta, atı ile köpeği de Koca Balkan'da bir mağarada bulunmakta imiş. Bir başka türküye göreyse²¹, Kral Marko bugün de Vardar ovasındaki Demirkapı'da yaşamaktadır.

2. *Voyvoda Yankula Türküleri :*

Bulgar halk yazınında Voyvoda Yankula ya da Öksüz Yanku, kimi zaman Türklerle dövüşen, kimi zaman yiğitliğini kendi gibi tek tek yi-

14 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı dergisi, c. X, s. 80.

15 Miladinov Kardeşler, s. 151.

16 Yine, s. 182.

17 Yine, s. 266.

18 Yine, s. 221.

19 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı dergisi, c. II, s. 135.

20 K. Şapkarev, s. 371.

21 Miladinov Kardeşler, s. 520.

ğitlerle deneyen, kimi zaman da birine karşı ötekine yardım eden bir tip olarak ırlanır. Yankula, bir mektupla, Türklerin güçlü ordularına karşı, Kosova ovasına, Eflâk toprağından çağrılmıştır. Bu çağrıya koşarak Kosova'ya gelir. Türklerle savaşa tutuşur²². Bu türkünün motifi tarihseldir. Epik Yankula tipinde, gerçekten, tarihsel bir kişi olarak bildiğimiz Yan Hunyat betimlenmektedir. Eflâk'ta doğup Siebenburgen dolaylarında Macar voyvodalığı eden Yan Hunyat, Türklere karşı bir kaç sefer açmış, en sonunda 1448 yılında Kosova ovasında geçen ünlü meydan savaşında Sultan Murat II tarafından bozguna uğratılmıştır. Andığımız türküde ona «Eflâk Voyvodası Yankula» adı verilmektedir.

Bu gibi tarihsel motifli türkülerin yanbaşında, Yankula üzerine masal (mythe) motifli türküler de var.

3. *Sekula Detentse (Sekula Oğlan) Türküleri :*

Bu türkülerde, Sekula Detentse, kimi kez Voyvoda Yankula'nın yeğeni, kimi kez de Kral Marko'nun oğlu ya da torunu diye gösterilir. Ancak, ne var, ki bu tipte, Yan Hunyat'ın 1448 savaşına katılan kızkardeşinin oğlu İvan Seleki'nin betimlendiği kuşkusuzdur²³. Bu olay, halk arasında kimi türkülerin çıkışına neden olmuş olacak. Sekula Oğlan'ın «Bataklı pınarda üç başlı yılan»²⁴ ve «Kara Arap»²⁵ ile olan savaşım ve yengileri, «Latin Kralının kızı»²⁶ ile evlenmesi gibi mit ve masal motifli türkülerde de şakındığını görüyoruz.

4. *Bolen Doyçin (Hasta Doyçin) Türküleri :*

Bolen Doyçin, türkülerde, Selânik hükümdarı, diye sunulur. Hasta Doyçin, Kral Marko, Öksüz Yanko nöbetleşe kenti beklerler. Günün birinde sıra Bolen Doyçin'e gelince, denizden doğru bir «Türk çelebisi» görünür. Bizim çelebi, karaya çıkıp ak bir çadır kurar. Doyçin, kendisine niçin geldiğini sorar. Çelebi, yanıtında, Sultan tarafından «Selânik beldesine hükmetmek» üzere gönderildiğini söyler. Hasta Doyçin, fenalık geçirir. Boz doğanını, çelebinin üstüne salar. Vuramayınca, «kule»sine çekilir²⁷. Bu türküde, Selânik kentinin Türklerce zaptı gibi tarihsel bir olayın yankıları var.

22 Yine, s. 143.

23 D. Mirçev, Uçebnik po literatura, Plevne, 1921, 3. basım, s. 220.

24 Miladinov Kardeşler, s. 203.

25 Yine, s. 207.

26 Tserov, Hristomatiya, s. 79.

27 Miladinov Kardeşler, s. 246.

Ama, Doyçin'in asıl yiğitliği, gene Selânik taraflarına musallat olan, kentten ağır bir vergi, ayrıca her gün «eğlence için» bir kız isteyen «kara Arap»la dövüşürken anlatılmaktadır. Dokuz yıldır hasta yatan Doyçin, Arabın zulümlerinden habersizdir. Kızkardeşi Angelina'dan bunu duyunca, hemen yatağından kalkıp Arabın karşısına dikilir, onu oracıkta öldürür²⁸. Bu türkü de Selânik'in fethi gibi tarihsel bir motifi içerir. Ancak, Doyçin tipinde, Türklere karşı Bizans'ın hangi Selânik valisinin öyküsünün anlatıldığını kestiremiyoruz.

5. *Voyvoda Momçil Türküleri :*

Kral Marko'nun önceli olan Voyvoda Momçil'in nerede, ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Yalnız, XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kuşku götürmez. Bulgar tarihçileri, onun yaşam öyküsünü yazarken, ilk önce bir çete başı ya da bir voyvoda olduğu halde, sonradan «büyük cesareti ve demir iradesi» ile Sırp Kralı Duşan ile İvan Kantakuzen'e hizmet ettiği, Bizans İmparatoruna karşı ayaklanmış olan Kantakuzen'in onu kendi tarafına çekmek için Miropa (Güney Rodoplar) bölgesine vali olarak atadığı, Kraliçe Anna'nın ise onu Kantakuzen'den ayırmak için Despotluk sanı ile ödüllendirdiği, atak ve enerjik Momçil'in az zamanda sınırlarını genişleterek bağımsız bir Bey durumuna geldiği, Kantakuzen'e dost iken düşman kesildiği, tam o sıralarda Balkan yarımadasında görülen Türklere de saldırdığı, Abdera denilen bir yerde kimi başarılar kazandığı, üç Türk gemisini yaktığı, Türklere bağlaşıklık kuran Kantakuzen'in 1345 yılında Momçil'e saldırarak, Periteorion kalesi (Rodoplar) önünde yengiye uğratıp öldürdüğüne ilişkin hep aynı tarihsel bilgiyi vermekte birleşirlerse de, bu bilginin ne dereceye kadar ciddi ve sağlam olduğu bilinemez. Bize kalırsa, Voyvoda Momçil - sanından da anlaşılacağı üzere - yiğit olmak şöyle dursun, basbayağı bir serüvenciden başka şey değil. Haydutlukları onu halk türkülerinde bir «yiğit» yapmış olabilir. Aslında, bu türkülerin de çoğu, romantik bir hava taşımaktadır. Bunlardaki tarihsel olayların izlerine çokça güvenmek doğru olmaz.

6. *Lütitsa Bogdan Türküleri :*

Bulgar halkı, bu epik kişide, Bulgaristan'ı ilkin zapta başlayan Sultan Murat I'e bağlı olduğunu bildiren (1372), kardeşi Murat'a başkaldırmış olan, Bulgar halk türkülerinde «Musa Keseciya» (Kesici Musa) diye

28 Yine, s. 136; Tserov, s. 98.

anılan Sultan Musa'ya karşı savaşan (1423) Üsküp Valisi Bogdan'ı dile getirir. Bu türkülerde Sultan Musa'nın öldürülmesi, olaydan on yıl kadar önce tarih sahnesinden çekilmiş bulunmasına karşın, Kral Marko'ya yüklenir.

Bulgar halk yazınında, daha bir sürü «yiğit»in adı anılırsa da, Kral Marko'nun sevimli ve parlak kişiliği yüzünden, bu önemsiz yiğitler unutulup gitmiştir.

**

Görüldüğü üzere, Bulgar halk türkülerinin çoğunluğu, Balkanları fethetmeye başlayan Türklerle ilgilidir. Bunlarda anılan yer adları, Makedonya ile Batı Bulgaristan'da bulunmaktadır. Gerçekten, Balkanların ve Orta Avrupa'nın yazgısını Türkler lehine belirleyen ilk önemli savaşlar da (Kosova vb.) hep buralarda geçmiştir. Hele Bulgar devletinin beş yüzyıl gibi pek uzun bir süre tarihten silinmesinden önce yapılan son direnişler, gene bu bölgede olmuştur. Onun için, Türklerden önceki dönemi büsbütün unutturan, hatta çoğu kez o türkülerin yerini tutan halk türkülleri de en çok bu bölgeden çıkmıştır.

IV. TARİHSEL TÜRKÜLER

Bulgar halk yazınındaki bu tür türkülerde, bundan önceki bölümde de gördüğümüz gibi, tarihsel kişi ve olaylar dile getirilir. Ancak, birincilerle ikinciler arasında bir ayırım var: yiğitlik türkülleri, olayları, bir takım olağanüstü dev-yiğitlerin harikalı başarılarıyla betimlerken, tarihsel türküler, tarih gerçeklerine uyan olağan tarihsel olaylar ve kişilerle uğraşır.

Bulgar halk yazını, tarihsel türküler bakımından, çorak sayılsa yeridir. Türklerin Bulgaristan'ı alması gibi oldukça yeni, ama çok önemli olayların Bulgar halkı üzerinde bıraktığı derin izlenim, Türk egemenliğinden önceki dönemin tarihsel kişi ve olaylarını Bulgarlara tümünden unutturmuştur. Buna karşın, kimi Bulgar yazın tarihçileri, Türk egemenliğinden önceki dönemden kalma türküler bulunmamasına olanak ve olasılık görmemektedirler²⁹.

Türklerin yengiye uğrattığı son Bulgar Kralı İvan Şişman üzerine pek çok türkü var. Halk arasında dolaşan türkü ve duyultularda, Kral İvan Şişman'ın Sofya ovasında Türklerle yaptığı çarpışmada bozguna uğradığı, oraya «atla at, yiğitle yiğit başbaşa» pek çok askerle «İsa adına ve Hristiyanlık dini uğruna» kavga etmeye, kan dökmeye gittiği söy-

29 Mirçev, s. 223.

lenir³⁰. «Rum Kraliçe»³¹ türküsünde, Bulgar Krallığının Türklerin eline geçeceği, Sofya Kraliçesine rüyada nasıl malûm olduğu belirtilir. Rüyada görülen şey şu: Mavi gökler yarılmış, küçük yıldızlar yeryüzüne düşmüş, duru ay kıpkızıl doğmuş, sabah yıldızı bile kan renginde görünmüş. Kral Şişman Yani - her halde bu, Sofya'da kısa bir süre krallık eden Yoan Stratsimir olacak - karısının rüyasını «Eski bir çarlığı» (Bulgar krallığını) Türklere bırakacağı biçiminde yorumlar. Daha sonra, kendisine üç bin kişilik asker toplayıp Türklerin kuşattığı, Çar Şişman'ın sıkıştırıldığı Kösten'e (Köstendil) varması için bir kâğıt gelir. İkinci ve üçüncü kâğıtlar, İhtiman ovasına gitmesi, çünkü Türklerin Çarı kovaladığı üzerinedir. Ancak, kraliçe buna engel olur, çünkü Rumdur, «Bulgar Çarlığı»nı hiç düşünmez ve sevmez. En sonunda, Şişman Yani yola çıkar, ama yolda Çar Şişman'ın öldürüldüğü haberini alır: kızar, Türk ordusuna saldırır, yaşlı bir kadının Türklere ihbarı üzerine de kendi kendini öldürür. Bu türküde, son Bulgar Kralı İvan Şişman'ın Türklerle yaptığı yararsız son çarpışmaların izleri apaçık görülmüyor mu?

Bulgar Krallığının Türklerin eline geçmesi nedenini, türküler, Bulgarların «çizmeden yukarı çıkması» biçiminde açıklamaktadır. Bulgarlar at üstünde kiliseye girdiklerinden, bir de kırmızı içtiklerinden, Tanrı buna kızarak, krallıklarını ellerinden alıp çok sevdiği Türklere «teslim» etmiş³². Bu türküde, Kral Şişman yerine Kral «Kostadin», kimi türkülerde de Kral Asen anılır. Kral Kostadin, Bulgar halk yazınına, Yunan halk yazınından geçmedir. Bu kral, Fatih Sultan Mehmet II'nin İstanbul kuşatmasında ölen son Bizans İmparatoru Konstantin XI. Erageses'ten başkası olamaz. İstanbul'un Türklerce fethinin, yalnız Yunan halk yazınında değil, işte, Bulgar halk yazınında da dile getirildiğini görüyoruz³³. İvan Şişman'ın Macarları Vidin'den atmak amacıyla yaptığı seferlerin anısına «Kral Şişman, Kral Latin, bir de Çoban Tabarin»³⁴ türküsünde rastlanır. Burada, İvan Şişman'ın Kral Latin'in kızıyla nasıl evlendiği anlatılmaktadır.

Bir bölüm türküde de Radul Beg, Konstantin Beg vb. gibi bilinmeyen kimi voyvodalardan söz edilir. Bu sonuncuyu, Mirçev, Kral Marko'nun çağdaşı olan Köstendil Beyi Konstantin Dragos sanmaktadır³⁵.

30 Tserov, s. 105.

31 Yine, s. 108.

32 Yine, s. 113.

33 İliev, s. 40. Acaba, bizim halk yazınıımızda, tarihin ve tarihimizin bu en önemli olayını dile getiren türküler var mı?

34 Miladinov Kardeşler, s. 73.

35 Mirçev, s. 224.

Ancak, çok daha fazla tarihsel Bulgar halk türküleri, Türk egemenliği dönemine ait olduklarından, o dönemden söz ederler. «Türkleştirme», toprak zaptı, kölelik, Osmanlı İmparatorluğunun Asya ve Avrupa'daki çeşitli parçalarına göç, Avrupa'daki topraklarımızı sonsuza değin koruyabilmek kaygısıyla bir bölüm Türk halkının Asya'dan Avrupa'ya yerleştirilmesi vb. gibi olaylar, birçok Bulgar türküsüne motif vermiştir. Bu türkülerin hemen hepsi, dinden söz eder. «Tatarlar»ın tutsak ettiği sarışın Mita, ne ruhunu, ne «vilâyet»ini, ne de Paskalya'yı unutmadığı için, kanını döker³⁶. Zavallı Kana canını verir, dinini vermez³⁷. Güzel Rada kendini öldürür, başka dinden (İslâm) bir kara çingenenin karısı olmaz³⁸.

Kölelik yaşamı sonucunda kardeşin kardeşe evlenmesi de birçok türküye konu olmuştur. Stoyan, Ganka Balkanka ile evlenir, ama kardeş çıkarlar³⁹. Yankula ile Yanika'nın bir çocukları dünyaya gelir, başlar zehirli yılan gibi bağırmağa! Ne yapsınlar? Köle pazarından bir sütnine alırlar, eve. Çocuk, onun söylediği ninnilerle, şaşılacak şey, susuverir! Bir süre sonra, bu karı-kocanın sütninenin evlâtları olduğu ortaya çıkar⁴⁰. Eflâk ve Buğdan topraklarını fetheden Türkler, yaşlıları keser, gençleri tutsak alır, kızları cariye edinir, oğlanları Yeniçeri ocağına yazarlar. Genç yeniçerilerden birine, tutsak alınan kızları paylaşma sırasında, sarışın Dragana düşer. Birlikte çadırın içine girince, ocaktaki kara toprak birden kızarır, kanlı bir yağmur başlar. Çiftler, birbirini soruşturunca, kardeş çıkarlar.

Anlaşılan, Osmanlı İmparatorluğu gibi, büyük ve geniş bir devletin uyruğu ya da yurttaşı olarak dingin bir yaşam sürecekleri yerde, bağımlı uluslar Türklerle iyi geçinme yollarından ayrılmışlar. Sonra da «acımasız galipler» diye söz ettikleri Osmanlıların, Türklerden gayri uluslara her türlü cebir ve baskıyı yaptıkları üzerine yalan-yanlış olgular, olaylar uydurmuşlar. Örneğin, bir İskender Beyin Ovça ovasını, Bitol bölgesini zaptederek üç kardeşten bir «genç kız»ı tutsak alması⁴¹, bir Ömer Beyin Dafina'yı türkleştirilmesi⁴², bir Ohri Paşasının genç kuyumcu Güro'yu öldürüp anasını köle, karısını cariye yapması⁴³ gibi namus ve yaşama iliş-

36 Miladinov Kardeşler, s. 105.

37 Yine, s. 109.

38 Yine, s. 102.

39 Yine, s. 106.

40 Yine, s. 174.

41 Yine, s. 302.

42 Yine, s. 276.

43 Yine, s. 278.

kin karaçalmalarla, eski Sülтанlık yönetiminin, fakat Türk ulusunun temsilcileri olan beylerle paşaları lekelemek gibi tatlı bir düş görmüşlerdir.

Bulgar halk yazınının dile getirdiği bir de Haydutlar takımı var, ki bunlar Voyvodalardan ayrımsızdır. Dağlar ve ormanlarda çete halinde dolaşırlar, bir «bayraktar»ları da bulunur. Osmanlı döneminde dağa çıkan çetecilerdir, bunlar. Devleti çok uğraştırmışlardır. Ulusal bir amaçtan çok, her hangi kişisel amaçlarla davranan bu çetelere karşı, Bulgar halkı bile çokluk ilenmiştir. Aslında bu haydutlar ilk önce kişisel çıkarlar için türemiş, ancak sonradan Bulgar halkının çıkarlarını da korur kesilmişlerdir. İşte, Bulgar haydut türkülerinin böylesi kişisel amaçla, ancak genel çıkar uğruna Türklerden öğ almak gibi tipik bir erek gütmesinin nedeni bu olabilir. Haydut çeteleri, Bulgar halkını tam beş yüz yıl Türk boyunduruğundan kurtaracakları vaadiyle kandırıp avutmuştur. Türkiye'nin komşu uluslarla yaptığı sonsuz savaşlar, bir de Osmanlı yönetiminin çeşitli yerlerdeki paşalarının söz dinlemez, boyun eğmez, merkezcilikten uzak davranışları Devleti iyiden iyiye sarsmış olduğu bir sırada, Haydutlar takımının etkinliğiyle de bu sarsıntı, bir kat daha artmıştır. Daha XVI. ve XVII. yüzyıllarda Balkan ulusları, Osmanlı yönetiminden ayrılmak isteğiyle yer yer baş kaldırmışlardır. Ayaklanmaları kışkırtıp destekleyenler, başlıca bu haydutlardı.

Haydutların başarılarını sayıp döken türküler, Bulgar halk yazınında epey geniş bir yer tutar. Ancak, ne var, ki haydut çetecilerin kişiliğinde anlatılan gerçek tarihsel olayları anlamak konusunda, ciddi ve bilimsel kayıtlar yok. Bunlar arasında ilk Bulgar haydutu olarak Debel Novak'ı (Tombul Novak) görüyoruz. Bu haydut, Maleşev balkanındaki Koçani kasabasında doğmuştur⁴⁴. Yaklaşık olarak XV. yüzyılın sonlarına doğru yaşamış, Üsküp dolaylarında etkinlikte bulunmuştur⁴⁵. Türkülere bakılırsa, Kral Marko ve Voyvoda Yankula ile birlikte, gelip geçen yolcudan «dervencilik» (derbentçilik) - yani, bir tür bağ - almış. Bir türkünün Voyvoda Momçil'in dedesi diye gösterdiği bir de Stari Novak (Yaşlı Novak) vardır⁴⁶. XVI. yüzyılın sonlarında yaşamış bir haydut olan bu Yaşlı Novak, Romen Voyvodası Mihail ile birleşerek, Türklere karşı gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde Strahil, Çavdar, Luluş, İnce Stoyan ve bayraktarı Kara Kolü, en çok adı geçen haydutlardır. Pazvantoğlu ayaklanması sırasında Batı Bulgaristan'da Haydut Belko, Ohri tarafla-

44 Yine, s. 207.

45 K. Şapkarev, c. III, s. 81.

46 Yine, s. 81.

rında Kuzman Kaptan, özellikle ün kazanmışlardır. Geçen XIX. yüzyılda ise Hacı Dimitr, Karaca Stefan, Vasil Levski, Hristo Botev vb. gibi Osmanlı yönetimiyle uğraşan yeni türedi haydutların çoğu asılarak cezalandırılmışlardır. Son ikisi, aynı zamanda iyi birer ozan olarak Bulgar yazınında tanılırlar.

Bulgar halk yazınında, Jeanne d'Arc gibi yiğit kızların da kimi zaman dile getirildiği görülür. Ama, bunların kimliği üzerine söz etmek olanağı yok.

V. DİNSEL BİR TÜRKÜ

Bir yandan eski Bulgar Türkleri dediğimiz Proto-Bulgarların puta taparlık (paganlık) görenekleri, öte yandan Hristiyanlık etkisiyle, Bulgar halk yazınında dinsel türkü ve öyküler, özel bir yer alır. Ermişlerden Nikola'ya ilişkin bir türküde ırlanan bir mit şudur: Sultan Murat, Ermiş Gora'nın gözünü korkutur. «İhtiyar keşiş»e bir mektup yazarak olmayacak üç şey ister. Bir gün padişah gemilerine binerek denize açılır, ama tam orta yerindeyken deniz donuverir. Ancak, padişah, Ermiş Gora'ya bir şey yapmayacağı üzerine söz verince, deniz çözülür, gemiler kurtulur⁴⁷.

VI. MASAL, ÖYKÜ VE FIKRALAR

Bulgar halk yazınında masallar, çok büyük bir yer kaplamaktadır. Bunlardan çoğunun Bulgar halkına yabancı uluslardan, özellikle Türklerden geçtiği besbellidir. Böylece, Bulgarların kendi ulusal masallarının pek az olduğu anlaşılır. Örneğin, bakınız, bizim ünlü Keloğlan'ımız, onlarda Keleş adıyla ünlüdür. Keleş (Keloğlan), dokuz kardeşin en küçüğüdür. Korkunç bir ejderhanın gümüş elmalarını kurnazlıkla aşırabilmiştir. Ejderhayı da yakalayıp bir sandığa koyarak padişaha sunar. Gümüş elmalarla padişahın kızını, büyük yiğitliğiyle de padişahın gönlünü kazanır, ona damat olur⁴⁸. Burada Keleş'in doğuştan zekâsı, becerikliliği, kurnazlığı ya da dolapçılığı ile bir padişahın kızıyla evlenip böylece varsıllaşabildiği görülüyor. Yoksul bir genç, gözleri görmez bir yaşlı adamın sürüsünü güdermiş. Perileri mat edecek kadar da güzel çalgı çalarmış. Bu delikanlı, perilerden aldığı bir uçan atla Keloğlan kılığına girerek fil sütü bulur. Bununla çağın hasta padişahını iyileştirir. Daha sonra, onu düşmanlarından da kurtarıp kızıyla evlenir⁴⁹. Tava, kamçı, kalpak vb. gibi

47 Miladinov Kardeşler, s. 53.

48 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı dergisi, c. IX, s. 144.

49 Yine, c. VIII, s. 168.

büyülü şeylerle, Keloğlan, padişah kızının geceleri cin, peri, ejder vb. gibi doğa-üstü varlıklarla gezip tozduğunu öğrenir, onları yok edip kızla evlenir⁵⁰.

Delikanlının biri, para kazanmak için, yollara düşer. Yolda giderken, ucuz olarak satın aldığı bir sandıktan kısmeti çıkar: ak sakallı bir der- viş, oğlanı varsıl eder, padişah kızıyla evlendirir⁵¹.

Bir üvey ana, üvey oğlunu tehlikeli bir işe yollar. Ama, oğlana bir seycik olmaz. Tam tersi, kurtulup mutlu olur⁵².

Altın kız masalı da buna benzer⁵³.

Mara Tepelaşka adlı bir kızcağız, ölmüş anasının kemiklerini saklar. Günün birinde bunların altınla kaplanmış olduklarını görür. Böylece, pa- dişahla evlenebilir⁵⁴.

Bir ailede üç kızkardeştin en küçüğü, padişahın oğlu ile evlenmiş- tir. Çünkü altın saçlı ikizler doğuracağı üzerine söz vermiştir. Bu çocuk- lar gülünce alınlarında altın güller bitecek, ağlayınca gözlerinden papat- yalar dökülecektir. Gerçekten, böyle çocuklar da doğar. Ama kızın kis- kañç kızkardeşleri, çocukları aşırıp yerlerine kedi ve köpek enikleri kor- lar. Küçük kız sorguya çekilirse de gerçek ortaya çıkar da gene sultan olarak kalır. Kızkardeşleri de ölümle cezalarını bulurlar⁵⁵.

Hemen hemen bütün Bulgar halk öyküleri, az önce de söylediğimiz gibi, Bulgaristan'a dışarıdan girmiştir, denilebilir. Bunların kimisi Türk- ler eliyle «Bin bir gece masalları»ndan, kimisi «Tutiname»den, kimisi «Kelile ve Dimne»den, kimisi de «Gesta Romanovum»dan alınmıştır.

Bulgar yazın tarihçileri, kendi halk yazınlarındaki efsaneleri, bir kaç bölüme ayırır, bunlardan dinsel-ahlâksal efsanelerde yalnızca hristi- yan dini bakımından iyi ahlâk düşünceleri bulurlar. Ancak, bunların han- gisi Hristiyanlık, hangisi İslâmlik, hangisi Budizmden vb. alınmıştır? Pek belli değil. Bize kalırsa, bunlara köken biçmek, bir parça güç olsa gerek.

Tanrı'nın deniz dibindeki öksüzçeğizlerine bakan bir dul kadının ca- nını almayan bir meleğe çıkışıp kulaklarını otla tıkamasını anlatan bir

50 Yine, c. VI, s. 173; c. VII, s. 15.

51 Yine, c. IX, s. 180-183.

52 Yine, c. III, s. 150; c. IV, s. 123.

53 Yine, c. III, s. 186, No. 4. Bu masalın Türkçe çevirisi için bak: «Çocuk» dergisi, Ankara, 22.IX.1939, No. 157, çeviren Türker Acaroğlu. Ayrıca bak: *Dünya çocuk masalları*, VI. cilt: *Bulgar masalları*, çeviren T. Acaroğlu, 1946, Ankara, s. 91-95.

54 Yine, c. X, s. 162.

55 Şapkarev, No. 28.

efsaneye⁵⁶ Gagauz Türkleri arasında da rastlanmaktadır⁵⁷. Balkanlardaki Hristiyan Türkler; buna içtenlikle inanırlar:

«Türkleşen» (İslâmlığı benimseyen) bir papaz çocuğunun bir süre sonra tövbe edip yeniden Hristiyanlığa dönmesini, «rûhunu temizlemesi»ni anlatan bir masalda⁵⁸ İslâmlıktan yerinme betinlenmektedir.

Cin, peri, şeytan, cadı masallarının da çoğu dışarıdan, başlıca Türklerden geçmiştir. Bu varlıklar üzerindeki Bulgar düşüncelerinde, çok kez çelişkilere rastlanır. Örneğin, mutluluk, kimi kez Tanrı'ya, kimi kez perilerin istencine, kimi kez de kismete bağlıdır. Düşüncelerde bir dizgeleşme olmadığı, açıkça görülmüyor mu? Bu gibi düşünce çelişkileri ve karışıklıkları, Bulgar halkının dünya görüşünde birlik olmamasından ileri geldiği apaçıktır. Çünkü Bizanslıların dinsel, Türklerin kültürel-toplumsal etkileri, bu halkta düşünsel bir birliğe asla olanak vermemiştir. İşte, Türkler gibi, Bulgarlara göre de mutluluk bir kismet, bir talih işidir. Kismetli kimse mutlu olur, kismetsiz doğan, varlığı ayağına kadar gelse de yakalayamaz.

Yoksulun biri, ancak çocuklarını besleyecek kadar para kazanabiliyormuş. Padişah, ona acıyarak, içi altın dolu bir kaz kızartması gönderir. Ama, adamcağızın kismeti yok, değil mi ya? Budala herif, kazı ekmeç parasına bir tüccara satar. Doğal olarak da altınlara kismetli olan tüccar konar⁵⁹.

Tılsımlar, karakoncoloslar, cadılar yaşamda günah işleyen insanların ruhlarıdır. Önünden kedi geçen cenaze, cadı olur⁶⁰.

Halk yergi ve taşlamaları olan fıkralara gelince, burada da, Bulgarların öteki uluslar arasında en çok Türklerden alıntılar yaptıklarını görüyoruz. Bulgarcaya çevrilmiş bulunan bizim ünlü Nasrettin Hoca'mızın hemen bütün fıkraları, Hitr Petr'ın (Kurnaz Peter) üstüne atılır, ona yorulur. Tıpkı Nasrettin Hoca gibi, gülünç olan hiç bir şey gözünden kaçmayan, acı acı eleştirilerde bulunan Kurnaz Peter, Bulgar halk taşlamalarında artık baş rolü oynamaktadır. Şimdi Sofya'da İvan Vazov Müzesi Müdürü olan halk yazını uzmanı sayın Veliçko Vilçev, Bulgar Bilimler Akademisine bağlı Yazın Enstitüsünce 1975 yılında yayınlanan çok değerli bir yapıtında, Kurnaz Peter'in Nasrettin Hoca ile ilgi ve ilişkisini araş-

56 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı dergisi, c. XII, s. 165.

57 Prof. Atanas İ. Manov, *Gagauzlar, Hristiyan Türkler*, Bulgarcadan çev. Türker Acaroğlu, Ankara, Varlık yayınları, 1939-40, II. bölüm, s. 47-48.

58 Bulgar Milli Eğitim Bakanlığı dergisi, c. XII, s. 179.

59 Yine, c. VII, s. 177, No. 4.

60 Bu inanışları, Gagauz Türklerinininkilerle karşılaştırmak için bak: *Gagauzlar, Hristiyan Türkler*, Türkçe çevirisi, s. 55-59.

tırmıştır: «Hitr Petr i Nastradin Hoca, iz istoriyata na bulgarskiya naroden anekdot/Kurnaz Peter ile Nasrettin Hoca, Bulgar halk fıkrası tarihinden» adlı bu 356 sayfalık yapıtta, yaşayan Bulgar halkından, Nasrettin Hoca ile ilgili 83, Kurnaz Peter'le ilgili 47, Hoca ve Kurnaz'la ortaklaşa ilgili 50 (toplam olarak 180) yeni fıkra derlenmiştir. Sayın dostumuz Vılçev'e göre, Nasrettin Hoca, bir dünya sorunudur. Bu gözalıcı karakter için, yeni araştırmalara gereksinme var. Hoca'nın başarı bilmececi çözümlenmeli. Bu halk kahramanının aslına uygun bir imajını yorumlamak için kimi ipuçları bulunmaktadır. Bu komik sima ile «ikiz kârdeş»lerinin kimi özellikleri artık belli olmuştur. Şimdi dilimize çevrilmekte olan bu değerli yapıtın kaynakça bölümünde Türkçe, Bulgarca, Rusça ve Batı dillerindeki yayınların çizelgesi, tam 5 sayfa tutmaktadır. Kitap üzerine daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığınca yayınlanan «Türk folklor araştırmaları yıllığı, 1976»da çıkan tanıtma yazımıza bakabilirler (s. 413-418). Bu yazının ayırtmasını da yapılmıştır.

Nasrettin Hoca ile Kurnaz Peter'den başka Türkler, Rumlar, Çingenele vb. yabancı uluslarla kadınlar, hırsızlar, dolandırıcılar, tembeller, papazlar; çokluk, Bulgar halk fıkralarına konu olmuştur.

Bulgar halkının ağzında dolaşan hayvan öyküleri de Türk halkının anlatmakta bulunduğu öykülere pek çok benzer⁶¹. Bilindiği üzere, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan ulusların masal ve öykülerinde en çok görülen hayvanlar da çeşitlidir. Doğu uluslarının, örneğin, biz Türklerin masallarında kurttan sonra tilki ve ayı baş rolü oynarlar. Bu durum, Bulgarlarda da aynı. Oysa, örneğin, Rumlarda aslan, Hintlilerde kaplan, Almanlarda köpek ile tavşan, Slavlarda ayı ile domuz; başlıca masal kahramanı olarak gözüktürler⁶². Bulgarlarda ise, kurtla tilki en önemli yeri alıyor. Tilki kurnaz bir hayvandır, hele kurtu her zaman aldatır. Öteki hayvanlardan kedi, köpek ve kaplumbağaya rastlanır. Bir gün kaplumbağayı suya göndermişler. Yolda testiye kırmış. Eve dönerek, «Acele işe, zaten, şeytan karışır» demiş.

VII. ATASÖZLERİ

Sayısız Türk atasözlerini, Bulgar halkı aynen kendi diline çevirmiştir. Dilimizden geçme bu atasözleriyle asıl Bulgar atasözlerini birbirinden ayırdetmek, güç bir şey değil: «Kimi Bulgar atasözleri, Türkçeden

61 Her uluşta da böyle mi, acaba?

62 Mirçev, s. 231.

çevrilmişse, şundan tanılır, Türkçe asıllarında alliterasyon vardır (alliterasyon = ses yinelemesi; bir uyum etkisi sağlamak için aynı sesleri, aynı harfleri ya da aynı heceleri yineleme). Örneğin, Türkçe ve Gagauzcadaki «Balık baştan kokar («b»li alliterasyon) atasözü Bulgarcaya da geçmiş. Gagauzcadaki sesli harflerin alliterasyonu ile «Taş olduğu yerde ağırdır», (tıpkı eski Alman şiirinde olduğu gibi, Türk halk yazınında da bütün sesliler kendi aralarında allitere olurlar; gene tek seslerin alliterasyonu ile: «Aç ayı oyun oynamaz» ve başka atasözleri ancak Türkçeden çevirilerinden sonra Bulgarcaya geçmiştir»⁶³. Bulgar Bilimler Akademisi üyelerinden Prof. Dr. Mladenov gibi dilbilim alanında Avrupa'da bile en çok tanınmış bir Bulgar bilgininin, Prof. Atanas İ. Manov'un tarafımızdan Türkçeye çevrilen «Gagauzlar» üzerine kaleme aldığı bir kitabın ikinci bölümüne yazdığı başlangıcın bu son bölümcesi çok ilginçtir.

Bulgarcaya geçen Türk atasözleri ve deyimlerinin Bulgarca kaynakları başlıca şunlar: P.R. Slaveykov, «Bilgarski pritçi i poslovitsi i harakterni dumi» (Bulgar atasözleri ve deyimleri ile karakteristik sözleri, 2 cilt, Filibe-Sofya, 1886-97; 2. basım, Sofya, 1954, Prof. Mihail Arnaudov'un önsözüyle); S. Çilingirov, «Turski poslovitsi i pogovorki i harakterni izrazi v Bilgariya» (Bulgaristan'da Türk atasözleri ve deyimleri ile karakteristik tümceleri, İzvestiya na Etnografiski muzey, Sofya, 1922-23); Prof. S.S. Bobçev, «Bilgaro-turski usporeditsi v yuridigeškite ni poslovitsi i znaçenieto im za narodnoto pravo» (Hukuksal atasözlerimizde Bulgar-Türk koşulları ve bunların ulusal hukukumuzdaki anlamı, Nauçen pregled, III. cilt, 1931); S.S. Bobçev, «Turski poslovitsi v Bilgariya» (Bulgaristan'daki Türk atasözleri, İzvestiya na Narodniya etnografiski muzey, yıl X-XI, 1932); Nikolay İ. İkonomov, «Balkanska narodna midrost. Usporeditsi na bilgarski, spıbski, turski, ruminski, grıtski i albanski poslovitsi i pogovorki» (Balkan halk hikmeti. Bulgar, Sırp, Türk, Romen, Yunan ve Arnavut atasözleri ve deyimleri koşulları, Sofya, 1968, bu kitapta 1.230 Türk atasözünün Bulgarcaya geçtiği saptanmıştır).

Ayrıca, Prof. Stefan Mladenov, özellikle Türk kökenli atasözleri ve deyimleri açısından, Bulgar halk yazınındaki alliterasyon olgusu üzerine değerli notlar yayınlamıştır (Godişnik na Sofisykiya universitet, cilt XXXV, sayı 16, 1939).

Ancak, en önemli yapıt şimdi Sofya'da hazırlanmaktadır. Bulgaristan Türklerinden olup Sofya'daki Balkan Araştırmaları Enstitüsünde Doçubilim uzmanı olarak çalışan Salih Baklacı'nın 10.000'i aşkın Türk-Bul-

63 Bak: *Gagauzlar, Hristiyan Türkler*, Türkçe çevirisi, s. 46.

gar atasözü ve deyimleri koşutları üzerine hazırlanmış olduğu büyük yapıtın yakında Bulgar Bilimler Akademisinde yayımlanacağı umulmaktadır.

Tarafımızdan hazırlanan «Dünya atasözleri» konulu bir araştırma da Kültür Bakanlığınca yayımlanan «Türk halkbilimi araştırmaları yılı»nda çıkmıştır⁶⁴. Burada pek çok Bulgar atasözü gösterilmiştir.

Bulgarların Türklerden almış olduğu atasözleri arasından gelişigüzel seçtiğimiz birkaçına burada yer vereceğiz: Çuvaldızı kendine, iğneyi başkasına; Ne imamın tası, ne Şam'ın baklavası (Ne sultanın haracı, ne Allah'ın kolacı); Kurt değil mi, sayılı sürüden de yer; Sapanla çapa dünyayı besler; Kendi düşen ağlamaz; Eğri otur, doğru konuş; Hem suçlu, hem güçlü; Tok acın halinden anlamaz; Manda gibi yer, kaplumbağa gibi işler; Yalan söylüyorsam, Arap olayım vb. Bütün bu atasözleri Türkçeden alınmıştır. Bulgarlar, Türklerden başka öteki komşu ve yabancı uluslardan da atasözleri ve deyimler almıştır. Arap, İran, Ermeni atasözleri, Türkler eliyle Bulgaristan'a geçmiştir. Yunanca ve Latince gibi klasik dillerden, Hintçe, Çince, Japonca gibi Uzak-Doğu dillerinden Bulgarcaya geçmiş atasözleri ve deyimleri de vardır. Denilebilir, ki özgün Bulgar atasözlerinin sayısı pek çok değil. Nikolay İkonomov, bunlardan ancak 2.650 tane bulabilmiştir. Bulgarlarda: Ne e bil ot turtsite, no ot poturnatsite (Türklerden değil de poturlulardanmış) gibi anlamsız bir atasözü daha var (poturnak = poturlu : Bulgarların Türkleşmiş hristiyanlara verdikleri bir addır).

VIII. BİLMECELER

Türk ulusu, bilmecelere karşı, öteden beri özel bir ilgi ve merak göstermiştir. Bilmece, bizde, söyleyen ve çözümleyen için daima bir zekâ izi ve belirtisi sayılagelmıştır. Birçok bilmecemizin Bulgarcaya aynen geçmiş olduğunu görüyoruz.

IX. SÖZCÜKLER

Kolayca kestirilebileceği gibi, yüzyıllar boyunca bir arada yaşamış iki halk birbirinden pek çok sözcük almıştır. Bir hesaba göre, Bulgarcaya geçen Türkçe sözcüklerin sayısı, tıpkı Fransızcadan İngilizceye geçenler gibi, 10.000'i aşkındır. Geçen yüzyılda yaşamış Bulgar halkı ve yazarları, daha çok Türkçe sözcük kullanmışlardır. XX. yüzyılda yaşayan Bulgar halkı ile yazarları ise, daha az Türkçe sözcük kullanmaktadır. Şimdi Bulgaristan'da da, bizde olduğu gibi, bir dil sadeliştirmesi akımı var. Bulgar

64 Türk halkbilimi araştırmaları yılı, 1977, IV/5-21.

ozanları ile yazarları, artık Bulgarcaşı bulunan hiç bir yabancı sözcüğü kullanmak istemiyorlar. Devlet de bu akımı destekliyor. Ama, Bulgar halkı, alıştığı yabancı sözcüleri konuşma dilinden atamıyor. Örneğin, kibrit sözcüğünün Bulgarcaşı bulunmuş, yazıya geçirilmiş, ama Bulgar halkı Türkçe kibrit sözcüğünü kullanmaktan vazgeçmediği için, şimdi gene eskiye dönülerek kibrit kutularının üstüne (kibrit) diye yazılmıştır.

Türk-Bulgar dil ilişkileri üzerine birkaç yazımız var. Daha 1935 yılında, Balıkesir Halkevinin «Kaynak» dergisinde «Dilimiz eşsizdir: Macar-Bulgar dillerindeki Türkçe sözler» başlıklı bir yazımız çıkmıştı. Daha sonra, 1938 yılında, 124 sayılı «Varlık» dergisinde yayınlanan «Sofya'da» başlıklı bir yazımızda bu soruna değinmiştik. «Yücel» dergisinin 1941-42 tarihli, 82-91. sayılarında tefrika edilen bir araştırmamızda, tarihteki Türk-Bulgar ilişkilerine değinirken, Türk dili etkilerini de gözden geçirmiştik. «Ülkü» dergisinin 1948 tarihli, 14. sayısında, Bulgarcaya geçen Türkçe sözcükler ve atasözleri üzerinde özellikle durmuştuk. Ayrıca, eski Sofya Serbest Üniversitesi Türk Dili Okutmanı İ. Blajev ile eski «Rehber» gazetesi sahibi ve başyazarı rahmetli Mehmet Celil'in ortaklaşa hazırlayıp 1928'de Sofya'da Ümit matbaasında bastırdıkları 2 ciltlik «Bulgarcadan Türkçeye lûgat-i Şahab»ı tarayarak Bulgarcada inanılmaz derecede çok olan Türkçeden geçme sözcüklerin saptanması işine koyulmuştuk.

Bulgarların «Turtsizm» (Türkizm - Türkçülük) akımı dedikleri, Bulgarca'daki Türkçe sözcükleri araştırma işi, Bulgaristan'da çok daha ileridir. Örneğin, Sofya Üniversitesi profesörlerinden B. Tsonev'in Sofya Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesi yıllığı'nda (cilt XXV, sayı 4, 1929) yayınlanmış olan «Turski dumı v bulgarskiy ezik» (Türkische Wörter im Bulgarischen, Bulgarca'daki Türkçe sözcükler) adlı incelemesi pek önemlidir. Sayın Tsonev, incelemesini 13 bölüme ayırmış: I. Doğa, madenler, bitkiler, hayvanlar; II. İktisat, ev yönetimi, taşınır nesnelere, aile; III. Zanaat, ticaret, para, uzunluk ve ağırlık ölçüleri; IV. Yapı işleri ve bölümleri; V. Giyim-kuşam, süs vb.; VI. Yiyip içme, tat, zevk; VII. Oyunlar, çalgılar, eğlenceler; VIII. Vücut, hastalıklar, ilâçlar; IX. Birey, toplum, din, milliyet; X. Yönetim, adliye; XI. Askerlik; XII. Azarlayıcı-ayıplayıcı sözcükler; XIII. Çeşitli sözcükler: adlar, sıfatlar, eylemler, türlü kavramlar. 1948'de bu güzel incelemeyi dilimize çevirdiğimiz halde, bugüne değin yayınlama olanağını bulamadık.

Yabancı sözcükler arasında Türkçe sözcüklerin de yer aldığı belli-başlı Bulgarca sözlükler şunlar: Akademi üyesi St. Mladenov (3. basımı 1947), G. Bakalov (2. basımı 1949); Bulgar Bilimler Akademisinin yayınladığı 3 ciltlik «Reçnik na sıvremenniya bulgarski ezik» (Çağdaş Bulgar dili sözlüğü); Nauka i İzkustvo yayınevinin 1955'te yayınladığı, L.

Andreyçin, L. Georgiev, St. İlçev, N. Kostov, İv. Lekov, St. Stoykov ve Tsv. Todorov tarafından hazırlanan «Bilgarski tilkoven reçnik» (Bulgarca yorum sözlüğü) vb.

Çağdaş Bulgar yazınında Türkçe sözcükler gitgide azalmaktadır. Ancak, eski Bulgar yazarlarının yapıtlarında olduğu gibi, D. Dimov, D. Talev, St. Diçev, Nikolay Haytov vb. çağdaş Bulgar yazarlarının yapıtlarında da pek çok Türkçe sözcüğe rastlanmaktadır. Eski sözlükler daha çok Türkçe sözcük içerirken, yeni sözlükler daha az Türkçe sözcüğe yer vermektedir. Bilimsel-popüler yazındaki gibi, günlük basında da Türkçe sözcükler çok kullanılır.

Bu alanda son çıkan iki sözlüğün adını da vererek, bu konuyu kapatmak istiyoruz: Al. Milev, İ. Bratkov ile B. Nikolov'un ortaklaşa hazırladıkları «Reçnik na çujdite dumi v bulgarskiya ezik» (Bulgarca'daki yabancı sözcükler sözlüğü) 1970'te Sofya'da Nauka i İzkustvo yayınevince 3. kez bastırıldı (880 s., ciltli, 5.21 leva); Stefan İlçev, Ana İvanova, Angelina Dimova ve Mariya Pavlova'nın birlikte hazırladıkları «Reçnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek» (XIX. ve XX. yüzyıl yazınıımızda nadir, eskimiş ve ağız sözcükleri sözlüğü), Bulgar Bilimler Akademisi Bulgar Dili Enstitüsünce 1974 yılında Sofya'da yayımlandı (607 s., ciltli, 5.06 leva). Bu sözlüklerde, Türkçe yoluyla Bulgarcaya geçen Arapça ve Farsça sözcükler de işaretlenmiş, vurguları gösterilmiştir. Bunların, kökenbilimsel (etimolojik) bir özyapısı da var.

X. SONUÇ

Bulgar halk yazınıındaki, özellikle halk türkülerindeki Türk motifleri, bir kaç incelemeye konu olabilecek denli boldur. Çoğu tarihsel ve yiğitçe Bulgar halk türkülerinin çıkışına biz Türkler neden olduğumuz gibi, dinsel türkülerde bile bu nedeni bulabiliriz. Bulgar halkı masal, öykü ve fıkralarını, büyük ölçüde, Türklere borçludur. Özellikle Keloğlan masallarımızla Nasrettin Hoca fıkralarımız, bunun en önemli kanıtıdır. Bulgar halk yazınında, pek az özgün masal, öykü ve fıkra bulunur. Türkçeyi de pek iyi konuşmasını bilen Bulgar halkı, Türk atasözleri ve deyimlerinden binlercesini kendi diline aynen çevirmiştir. Bilmecelerimizin de birçoğu Bulgarcaya olduğu gibi geçmiştir.

Türk-Bulgar ilişkilerinin bu tarihsel sıklığı, her iki halkı birbirini daha iyi, daha yakından tanımağa götürecektir niteliktedir. Bu yolda, iki ulusun aydınlarına düşen önemli görev ve sorunlar var. Bunlar, karşılıklı bir iyiniyet havası içinde yapılabilir, çözümlenebilir şeylerdir.